

Пам'ять по-чиновницьки. Як на місці масових розстрілів звели скотомогильник

Віталій Гамма біля скромної пам'ятної плити

Земля ворушилася три дні... Ця страшна фраза часто звучить у спогадах про винищення євреїв у роки Голокосту. Єврейською кров'ю окроплена вся Україна — міста, села, урочища, поля, ліси... Кожен клаптик землі чув біль перерваного єврейського життя, вбираючи в себе кров і останні стогони нещасних.

9 липня 1941 року німецькі війська окупували Житомир. З оперативного зведення генштабу Червоної армії відомо, що ліквідувати прорив не вдалося, тому довелося перерізати дорогу на Новоград-Волинський і підірвати міст через річку Ірша, щоб зупинити рух німецького транспорту.

Разом з німецькими військами у Житомир увійшла зондеркоманда 4а (SK4a), а потім 4в (SK4b), а також айнзацгрупи, які створили свої штаби.

Через цю місцевість повинні були пройти поїзди з депортованими євреями зі Східної Європи, кінцевим пунктом для яких повинен був стати табір смерті, але переповненим ешелонам довелося вивантажити людей, оскільки шлях виявився підірваним. Плани були порушені, але німці використовували засуджених до смерті людей для ремонту залізничної колії.

Станція Нова Борова (до 1957 р. — Турчинка)

Євреїв поселили у колгоспний корівник, неподалік від станції Турчинка. Серед «контингенту» було багато маленьких дітей, люди вмирили від виснаження, тифу, дизентерії, важкої роботи, просто від холоду (спати доводилося на землі, встеленій гноєм). Тіла спалювали або закопували.

У грудні 1943-го Червона армія визволила Житомир (бої йшли два місяці), але перед цим відступаючі німецькі війська розправилися з євреями, які залишилися в живих.

«Наша хата була найближчою до корівника, з якого постійно доносився дитячий плач, — згадувала уродженка с. Старий Бобрюк Яніна Александрович. — Я приносила їм їжу і воду, коли вдавалося обійти охорону. Воду пили по ковтку, але всі, євреї завжди всім ділилися... У корівнику безперервно плакали маленькі діти, які повзали по мертвим або хворим батькам, які лежали на гної... В один із днів 1943 року всіх завантажили на вози і відвезли до ями у лісі. Змучених людей навіть не розстрілювали, багато хто вже був живим трупом, їх закопали живцем і засипали вапном. Земля ворушилася три дні... Німці нікого не підпускали туди всі три дні, навіть виставили охорону з поліцаїв навколо».

AZ UKRAJNAI KISEPSE (DOROSKÉS) TELEPÜLÉS TERÜLETÉN A 3. VILÁGHÁBORÚBAN ELHUNYT BUKKASZÓI GÁTLATOS KATYONÁK NEVTEREA

ЛЮБИМ ДУЖИЙ	ukr.	1926	Бориславська	Підгірський	ukr.	1943.08.29
Алексей Яковлев	ukr.	1919	Дубнівська	Миколаївський	ukr.	1943.08.29
Едуард Яков	ukr.	1942	Дубнівська	Миколаївський	ukr.	1943.08.29
Владимир Яков	ukr.	1905.04.18	Дубнівська	Кіровоградський	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1910.04.11	Альпийська	Бр., Ул.	ukr.	1943.08.29
Леонид Яков	ukr.	1920	Миколаївська	Миколаївський	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1885.04.10	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1896.04.17	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1907	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1908.05.08	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1914	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1915	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1916	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1917	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1918	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1919	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1920	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1921	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1922	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1923	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1924	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1925	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1926	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1927	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1928	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1929	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1930	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1931	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1932	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1933	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1934	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1935	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1936	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1937	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1938	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1939	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1940	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1941	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1942	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1943	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1944	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1945	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1946	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1947	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1948	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1949	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1950	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1951	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1952	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1953	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1954	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1955	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1956	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1957	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1958	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1959	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1960	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1961	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1962	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1963	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1964	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1965	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1966	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1967	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1968	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1969	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1970	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1971	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1972	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1973	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1974	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1975	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1976	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1977	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1978	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1979	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1980	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1981	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1982	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1983	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1984	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1985	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1986	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1987	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1988	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1989	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1990	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1991	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1992	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1993	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1994	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1995	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1996	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1997	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1998	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	1999	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29
Василь Яков	ukr.	2000	Хмельницька	Хмельницький	ukr.	1943.08.29

Forrás: Magyar Honvédség, Budapest, 2008. évi kiadvány

Схема вбивства у нацистів була відпрацьована — тіла засипали гідроксидом кальцію (у побуті — вапно), щоб прискорити розкладання і прибрати запах плоті, яка розкладається...

Місцевий уродженець, історик Павло Шемет свідчить, що до 1990-х років місце масового розстрілу в урочищі Губково взагалі не було позначено, корівник знесли в 1950-х. Але коли приїхали родичі убитого там рабина Моше Вайса, два старожила чітко вказали їм ділянку, де розігралася трагедія. Вони з точністю до метра пам'ятали локацію, описавши деякі деталі. З їхніх слів, це було відомо від поліцаїв, щоправда, не зрозуміло, ким вони доводилися оповідачам...

Коли пару разів копнули лопатою, наткнулися на кістки з черепом. Після чого обережно повернули все на місце, а рабин прочитав молитву. Тоді з'явилася і встановлена на кошти родичів Вайса скромна плита з написом на івриті: «У цій братській могилі невідоме число братів наших, синів Ізраїлю, убитих в освячення Імені Всевишнього руками нацистів, хай зітреться їхня пам'ять, і серед них вчитель наш рав Моше син раббі Іцхака Якова і Рохл Вайс (нехай Всевишній воздасть за їхню кров) з міста Клаузенбург». Клаузенбург — це сучасна Клуж-Напока на північному заході Румунії — місто, де євреї становили третю за чисельністю громаду (після угорців і румунів).

Пам'ятна плита, встановлена на кошти родичів рабина Вайса

Про трагедію пам'ятали місцеві жителі, але її ретельно приховувала влада. Щоправда, коли собаки почали навкруги розносити людські кістки (яма, в яку скидали тіла, була не дуже глибокою — воронка від бомби), навіть чиновники занепокоїлися, шила у мішку не сховаєш... Але раптово неподалік звели скотомогильник, а обурених людей влада заспокоювала, мовляв, не єврейські це кістки, а останки худоби. Мабуть, і справді, нагорі ставилися до євреїв як до худоби.

Поховання знаходиться у лісі біля траси відразу за селом Старий Бобрик, де і стояв корівник з мучениками. Місце знову (про нього знали лише старожили, які пережили війну) було виявлено Віталієм Гаммою-Кожем'якою з селища Нова Борова та Юрієм Шкуринським, які разом з волонтерами громади організували відновлювальні роботи на братській могилі, адже з часів приїзду родичів убитого рабина пройшло 25 років. Ділянка був прихована від людського ока високою травою і зміцнілими березами і дубами...

«Дізнавшись про це місце, я почав збирати інформацію, крок за кроком почав вибудовуватися ланцюжок фактів, який привів до встановлення більш ніж 200 прізвищ, що містяться у мартиролозі Яд Вашем, — розповідає Віталій. — Жертвами стали євреї з Польщі, Румунії, Угорщини. У списках цілі сім'ї з дітьми, що підтверджує те, що люди застрягли у Турчинці, а не прибули на роботу і були вбиті не там, де спочатку планували нацисти».

Волонтери прибирають територію братської могили

Волонтери вже втретє без будь-якої допомоги влади прибирають територію з допомогою членів місцевої громади та Юрія, який вміло вправляється з бензопилою. Віталій з друзями навіть спорудили тут лавочку для тих, хто хоче посидіти на самоті біля цього місця. При цьому волонтер справедливо зауважує, що варто було б встановити тут пам'ятник з іменами жертв, щоб люди могли схилити голови перед єврейськими мучениками біля місця їхнього останнього спочинку. Ця земля пам'ятає останні подихи нещасних, і вона замовкла разом з передсмертним дитячим плачем і муками матерів. Залишається сподіватися, що єврейські організації відгукнуться і допоможуть поставити тут невеличкий меморіал, відновивши ще одну втрачену сторінку часів Голокосту.

Анна Чернявська, спеціально для «Хадашот»